

Viidennessä luvussa kuvataan ymmärrystarjouksia. Korjausten ja sanahakujen tapaan tässäkin on kyseessä tekniikka, joka paikkaa intersubjektiivisuutta. Puhekumppani voi eri tavoin ilmaista ymmärtävänsä aiemman lausuman. Kurhila osoittaa, että ymmärrystarjoukset voivat suuntautua eteenpäin ja taaksepäin, eli ne voivat muotoilla uudelleen edellisen vuoron tarkoitusta tai tulosta tai ilmaista jonkin aiemman vuoron mahdollista seurausta ja siten viedä vuorovaikutusta eteenpäin. Ymmärrystarjoukset toimivat samassa ympäristössä kuin korjaukset.

Viimeisessä luvussa esitetään tiivistelmä tutkimuksen pääkohdista. Kurhila ilmaisee hyvin selkeästi ei-syntyperäisyyttä koskevan näkemyksensä, joka poikkeaa toisen kielen oppimisen tutkimuksen piirissä esitetyistä. Lisäksi hän esittää kantansa selvemmin kuin aiemmin on esitetty kakkoskielistä vuorovaikutusta käsittelevässä keskustelunanalyysiin pohjautuvassa tutkimuksessa. ■

JOHANNES WAGNER

Sähköposti: jwa@language.sdu.dk

Suomennot: Terhi Vartia, Valtasana

KAKSI KIRJAA KIELTEN KATOAMISESTA

David Crystal *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press 2000. 198 s. ISBN 0-521-65321-5.

Daniel Nettle ja Suzanne Romaine *Vanishing voices: The extinction of the world's languages*. Oxford: Oxford University Press 2000. 241 s. ISBN 0-19-513624-1.

David Crystalin *Language death* on selkeä ja helppotajuinen johdatus kielten katoamisen problematiikkaan. Kirjansa ensimmäisessä luvussa Crystal esittelee yksityiskohtaisia arvioita maailman kielten tilanteesta: maailmassa puhutaan tällä hetkellä noin kuutta tuhatta kieltä, mutta sadan vuoden kuluttua niistä lienee jäljellä 600–3 000. Seuraavaksi Crystal käsittelee sitä, miksi kielten katoamisesta pitäisi huolestua, minkä jälkeen hän siirtyy analysoimaan kielten katoamisen syitä. Kirjansa loppuosan hän käyttää uhanalaisten kielten pelastusstrategioiden esittelyyn.

Crystalin kirjan kanssa hyvin samantyyppisen teoksen *Vanishing voices: The*

extinction of the world's languages ovat kirjoittaneet Daniel Nettle ja Suzanne Romaine. Se on monipuolinen, perusteellinen ja runsain esimerkein havainnollistettu esitys. Kielten katoamisesta piiryy konkreettinen kuva, jossa keskeisiä ovat inhimilliset tekijät — ihmiset eivät ole pelkästään numeroita tilastoissa, vaan lukijan kaltaisia järkeviä olentoja. Kirjassa kuvataan runsaasti tosielämän tilanteita, joissa lukijakin vaihtaisi rakkaan äidinkieltensä vieraseen kieleen. Samalla lukijalle valkenee, että maailmassa on tuhansia ihmisiä juuri tällä hetkellä vastaavanlaisessa tilanteessa. Kielten katoaminen yhdistyy vakuuttavasti luonnon tuhoutumiseen, ihmisoikeusrikko-

muksiin ja kansainvälisen rahapolitiikan epäoikeudenmukaisuuksiin. Ansiokasta kirjassa on myös historiallinen näkökulma, joka ulottuu aina kivikauteen asti.

MIKSI KIELET EIVÄT SAISI KADOTA?

Crystal esittää perusteluiksi maailman kielellisen monimuotoisuuden arvokkuudelle ensisijaisesti eri kirjoittajien, tutkijoiden ja kulttuurivaikuttajien, sitaatteja. Kaikkien siteerattujen kirjoittajien sanoma on sama: kielet ovat hienoja eivätkä saisi kadota. Lisäksi Crystal perustelee kielellisen moninaisuuden etuja lainasanojen tuottamalla sävyeroilla: esimerkiksi englannissa voi vaihtaa puheen tyyliä käyttämällä anglosaksista alkuperää olevaa sanaa *kingly*, ranskasta lainattua sanaa *royal* tai latinasta peräisin olevaa sanaa *regal*. Toki tällaiset mahdollisuudet tuovat eleganssia ilmaisuun. Lukijalle jää kuitenkin tunne, että monimuotoisuus on itseisarvo, jota ei sen kummemmin tarvitsekaan perustella.

Nettlen ja Romainen kirjassa todetaan, että kielet ovat kulttuurisen tiedon sidosa-ineista. Kukaan ei tiedä arktisissa oloissa selviytymisestä niin paljon kuin arktiset kansat, eikä kenelläkään ole yhtä paljon tuntemusta merenelävien elämästä kuin saaristossa asuvilla kalastajakansoilla. Alkuperäiskansojen kulttuurien kadotessa menetetään suunnaton määrä tietoa maapallon elämän rikkaudesta. Kielen katoaminen merkitsee sitä, että kaikki satojen sukupolvien keräämät tiedot häviävät kenties ikuisiksi ajoiksi.

Crystal viittaa yksilöiden inhimillisiin kärsimyksiin, joita kielen katoaminen aiheuttaa. Jos perheen kieli on vaihtunut kahden tai peräti yhden sukupolven aikana, lapsenlapset eivät voi lukea isovanhempiensa vanhoja kirjoja ullakon hämärässä, koska he eivät ymmärrä niiden kieltä. Näin

side omaan historiaan katkeaa. Crystal huomauttaa myös, että kielen mukana katoavat kielelliset perinteet — monet tarinat, runot ja laulut esitetään vain yhdellä kielellä.

Sekä Nettle ja Romaine että Crystal valaisevat muutamalla esimerkillä sitä, mitä kaikkea kielessä voi olla koodattuna. Papua-Uuden-Guinean pidginkielessä tok pisinissä ilmaistaan kahdella eri persoonapronominilla monikon ensimmäistä persoonaa: inkluusiivista persoonapronominia käytettäessä puheen kuulija kuuluu joukkoon »me», eksklusiivista käytettäessä ei. Monikollisiin persoonapronomineihin on mahdollista liittää affiksi, joka kertoo, kuinka monesta henkilöstä puhutaan. Brasiliassa ja Kolumbiassa puhutussa tuyucassa taas evidentialisuuden ilmaiseminen on verbin yhteydessä pakollista. On mahdotonta sanoa lause »hän pelasi jalkapalloa» ilman, että lauseesta ilmenee, miten puhuja tietää tapahtuneesta: onko hän nähnyt pelaamisen omin silmin, aistinut sen jollakin muulla tavalla itse, kuullut joltakulta asiasta, päätelty jostakin vai ainoastaan olettanut, että näin on tapahtunut. Maailmasta katoaa kieliä koko ajan, joten emme ikinä saa tietää, mitä kaikkea voidaan ilmaista kieliopillisesti — minkälaiset asiat on koettu joissakin olosuhteissa niin tärkeiksi, että ne ovat koodautuneet kielen rakenteeseen. Crystal kritisoi (s. 64) kielitiedettä siitä, että se on kielellisiä universaaleja etsiessään kenties liikaa keskittynyt joko todellisiin tai kuviteltuihin samankaltaisuuksiin maailman kielissä. Samalla kielten erilaisuus ja yksilöllisyys on saanut vain vähän huomiota osakseen.

Crystal näkee toivon kipinän maailman kielellisen monimuotoisuuden elpymisestä siinä, että aikaa myöten englantia saattaa jakautua eri kieliksi. Englannin murteethan eroavat toisistaan huomattavasti. Kenties jonakin päivänä Skotlannin englantia, Yhdysvaltojen afroamerikkalaisen väestön

käyttämä englannin varieteetti, Australian aboriginaalien englanti ja muut englannin varieteetit ovat muuttuneet erillisiksi kieliksi, joiden puhujat eivät enää voi ymmärtää toisiaan.

MIKSI KIELET KATOAVAT?

Crystal jakaa kielten katoamiseen johtavat tekijät kahteen tyyppiin: tekijöihin, jotka vaarantavat kieliä puhuvien ihmisten hengen, ja tekijöihin, jotka muuttavat kulttuuria. Esimerkkinä tekijöistä, jotka aiheuttavat kielenpuhujien kuoleman, Crystal mainitsee muun muassa luonnonkatastrofit. Papua-Uuden-Guinean rannikolla vuonna 1998 sattunut raju maanjäristys ja sitä seurannut hyökyaalto tuhosi rannikon kyliä niin valtavalla voimalla, että 2 200 ihmistä kuoli ja 10 000 joutui muuttamaan pois kotiseudultaan. Alueella puhutut pienten puhujaryhmien kielet luonnollisestikin kärsivät tapahtuneesta — harvinaisten kielten puhujia menehtyi, ja selviytyneetkin hajaantuivat uusille asuinalueille, joissa sulautuminen ympäröiviin kieliryhmiin on todennäköistä. Toisena esimerkkinä luonnonkatastrofeista Crystal mainitsee nälänhädät ja kuivuuden. Tässä yhteydessä hän kuitenkin ottaa esiin kyseenalaisia esimerkkejä. Hän mainitsee Irlannin suuren nälänhädän vuosina 1845–1851, jolloin perunasato tuhoutui, miljoona ihmistä kuoli nälkään ja yli puolitoista miljoonaa irlantilaista muutti Amerikkaan. Tämän seurauksena iirin kielen käyttö väheni, koska menehtyneet olivat nimenomaan maalaisväestöä, iirin kielen keskeisimpiä käyttäjiä. Crystal jättää mainitsematta, että noinakin nälänhädän vuosina Irlanti oli ruoan nettoviejä (Lappé ym. 1998: 28–29): vehnää ja lihaa vietiin Irlannista Englantiin. Irlannin maaseudun köyhät siis kuolivat nälkään heitteillejätön, parempiosaisten itsekkyyden ja epäoikeudenmukaisen yhteiskunta-

järjestelmän takia, eivät luonnonkatastrofin vuoksi. Epäsuotuisien luonnonolosuhteiden, kuten kuivuuden, pitäminen merkittävänä syynä kielten katoamiseen kaunistelee melkoisesti tosiasioita. Crystal vähentelee yhteiskunnallisten ja poliittisten tekijöiden merkitystä, ja lukijaa jää askarruttamaan, miksi hän esittää tällaisia tapauksia esimerkkeinä viattomista luonnonoikuista.

Nettle ja Romaine jaottelevat kielen katoamisen tyypit samaan tapaan kuin Crystal: äkillisiin ja vähittäisiin. Äkillisiä kielten kuolemia esiteltäessä lukijan eteen vyörytetään lukuisia esimerkkejä alkuperäiskansoja ja heidän kieliään tuhonneista taudeista, väkivallasta ja luonnonympäristön pilaamisesta. Indonesiassa Sumbawan saarella puhuttu tamboran kieli katosi maailmasta tulivuorenpurkauksen myötä, koska kaikki sen puhujat menehtyivät. Kalifornian alkuperäiskansojen kieli yahi katosi, kun valkoiset siirtolaiset murhasivat ja karkottivat yahi-intiaanit. Näistä esimerkeistä huolimatta tuntuu kummalliselta ajatella, että kieliä katoaisi nykyään nimenomaan siitä syystä, että ihmisiä kuolee. Miksei tällaisista joukkokuolemista puhuta uutisissa? On syytä ottaa huomioon, että suurin osa maailman kielistä on hyvin pienten puhujaryhmien kieliä. 4 prosenttia maapallon väestöstä puhuu 96:ta prosenttia maailman kielistä (Crystal, s. 14). Puolella maailman kielistä on vähemmän kuin 6 000 puhujaa. 85:ta prosenttia maailman kielistä puhuu vähemmän kuin 100 000 ihmistä (Nettle ja Romaine, s. 32). Valtaosa maailman pakolaisista kuuluu alkuperäiskansoihin, ja arvioiden mukaan maailmassa tapetaan vuosittain peräti 200 000 alkuperäiskansojen jäsentä. Yksittäinen, puhujamäärältään keskikokoista pienempi kieli siis katoaa melko helpostikin yhtäkkiä ilman, että asia ylittää uutiskynnystä länsimaissa. Nettle ja Romaine kuitenkin toteavat (s. 127), että ny-

kyaikana kielten katoaminen johtuu tyypillisesti yhteiskunnallisista ja taloudellisista tekijöistä. Vähemmistöt sulautuvat enemmistöihin kaikkialla.

Myös Crystal paneutuu pohtimaan tekijöitä, jotka sulattavat vähemmistökulttuureita enemmistökulttuureihin. Äärimmäiseksi esimerkiksi hän esittää kolonialismin — Australian ja Amerikan alkuperäiskansojen kielistä suuri osa on jo kadonnut, ja monet jäljellä olevistakin ovat uhanalaisia. Tässä ovat kuitenkin taustalla menneiden vuosisatojen väkivalta ja kansanmurhat, ja monissa tapauksissa ainoastaan nykytilanetta tarkasteltaessa voidaan puhua väkivallattomasta sulautumisesta. Kaupungistuminen ajaa väestöä kaikkialla maaseudun perinteisistä yhteisöistä suuriin kaupunkeihin, joissa pienet kansat assimiloiduvat valtaväestöön. Crystal syyttää kulttuurien yhdenmukaistumisesta ja vähemmistökielten aseman vaarantumisesta muun muassa liikenneyhteyksien kehittymistä — sen lisäksi, että ihmiset pääsevät maaseudun eristyksistä yhteisöistä kaupunkeihin, kaupungeista pääsevät länsimaiset kulutustavarat ja mainonta maaseudulle muuttamaan perinteisiä tapoja. Hän arvostelee myös median ja erityisesti television perinteisiä kulttuureita syrjäyttävää vaikutusta.

Crystal toteaa, että vähemmistökielten katoamista nopeuttaa valtaväestön negatiivinen asennoituminen niihin. Esimerkkinä negatiivisista asenteista vähemmistökieliä kohtaan hän nostaa esiin Afrikan valtiot (s. 82):

Most governments of Africa would see linguistic diversity as a threat to national unity — to the task of building a nation.

Tässä lukija jää ihmettelemään, miksi negatiivisten asenteiden mallimaat etsitään Afrikasta, kun vähemmistökielten väheksynnällä ja yksikielisten valtioiden ihanteilla on varsin pitkät perinteet Euroopassakin.

Nettle ja Romaine (s. 139–141) muistuttavat siitä, kuinka Ranskan alueella puhuttua bretonin kieltä on vallankumouksesta asti tehokkaasti ja tarkoituksellisesti pyritty tuhoamaan kansallisen yhtenäisyyden nimissä pakottamalla kaikki puhumaan ranskaa. Vielä 1970-luvulla bretoninkielisiltä ihmisiltä evättiin oikeus syntymä- ja henkilötodistuksiin, mikäli heillä oli bretoninkieliset nimet. Iso-Britanniakaan ei juuri vähemmistökielten suvaitsemisella loista: kymriä, gaelia ja iiriä on halveksittu ja sorrettu satoja vuosia.

Crystal pitää kielten katoamisen syynä myös kielivähemmistöjen omaa negatiivista asennetta kieltään kohtaan. Mutta kuten hän toteaa (s. 84), negatiiviset asenteet eivät synny itsestään. Valtaväestön halveksunta tarttuu helposti halveksittuihin. Ihmiset alkavat hävetä erilaisuuttaan ja pitää sitä kielteisenä. Eri puolilla maailmaa valtaväestöt ovat käyttäneet kaikenlaisia keinoja osoittaakseen vähemmistökielet alempiarvoisiksi. Koulu on ollut se paikka, jossa lapset on saatu häpeämään omaa äidinkieltään ja vieraantumaan siitä. Herkkiä, kasvuiässä olevia, lempeää tukea tarvitsevia lapsia on nöyryytetty luokan edessä ja rangaistu väkivaltaisesti monin tavoin, koska he ovat puhuneet äidinkieltään koulussa.

Kielten vähittäiseen katoamiseen liittyy usein talouspolitiikka. Monilla maailman vähemmistökielistä on turhaa kuvitellakaan luovansa uraa tai saavansa edes töitä. Vain enemmistökielillä on taloudellista ja yhteiskunnallista merkitystä. Crystal (s. 107) sekä Nettle ja Romaine (s. 153) pohtivatkin sitä, missä määrin länsimaalaisten tulisi puuttua kielten katoamiseen. Onko meillä oikeutta sekaantua asioihin, vai onko se peräti velvollisuutemme? Kuten Nettle ja Romaine asian muotoilevat, me edustamme yhteiskuntaa, jossa vähemmistökielet on pitkälti tuhottu ja metsät kaadettu. Kuinka vaikkapa sademetsien hakkuut tai vähemmistö-

kielten kadottaminen voitaisiin kieltää kolmannen maailman yhteiskunnilta? Mielestäni tässä on hyvä ottaa huomioon se, että monesti sademetsien hakkaajat ovat eri ihmisiä kuin ne sademetsissä asuvat alkuperäiskansat, joiden kieli ja kulttuuri katoavat elinympäristön tuhoutuessa. Ei siis ole mitenkään tekopyhää päättää, kenen puolella haluaa olla. Myös asioihin sekaantumattomuus voi olla kannanotto. Sekä Crystal että Nettle ja Romaine pitävät länsimaalaisten puuttumista kielten katoamiseen suotavana.

KUINKA KIELTEN KATOAMINEN VOIDAAN YRITTÄÄ ESTÄÄ?

Crystalin mukaan kielen säilyttämisen tärkein edellytys on se, että kieltä arvostetaan sekä kieliyhteisön että ulkopuolisten keskuudessa. Käytännön vaatimuksia kielen säilymiselle ovat esimerkiksi panostaminen omankieliseen koulutukseen, kirjakielen luominen ja mahdollisimman monipuolinen käyttäminen, uhanalaisen kielen puhujien kouluttaminen opettajiksi ulkopuolisten sijaan ja ympäristön suojeleminen niin, että kieliryhmän kulttuuri ja elinkeinot voivat säilyä.

Kielet näyttävät säilyvän parhaiten eristyneissä olosuhteissa, joihin globalisaation tai keskitetyn hallinnon koura ei vielä ole kunnolla kurottunut. Eristymistä ei voi ainaakaan yleisesti pitää pelkästään hyvänä asiana. Kaikille pitää turvata oikeus kehitykseen ja kansainvälistymiseen. Kehittymättömien periferioiden kouluttamattomia ja lukutaidottomia ihmisiä johdetaan helposti harhaan ja riistetään, sillä heillä ei aina ole keinoja puolustautua. Alkuperäiskansojen koulutuksen laiminlyönti tekee heistä helppoja saaliita monenlaisille hyväksikäyttäjille (ks. esim. Sainath 2001: 206–209). Kuten Nettle ja Romaine toteavat (s. 148–149), pienille kansoille pitäisikin taata oikeus kehittyä

omalla tavallaan — omaksua modernista maailmasta mieleisensä asiat ja liittää ne omaan kulttuuriinsa kuten parhaaksi näkevät. Kehityksen kyydistä jääminen tai valtaväestöön sulautuminen eivät saa olla ainoat vaihtoehdot.

Nettle ja Romaine näkevät monien vähemmistökielten ongelmien taustalla keskitetyn hallinnon. Kielten ja kulttuurien säilyttämiseksi erityisesti koulujen opetussuunnitelmissa tulisi antaa määräysvaltaa alueellisille vähemmistöille — eri alueiden ihmiset haluavat opettaa lapsilleen eri asioita, kukin omalla kielellään. Mikä oikeus valtaväestöllä on sanella, millaiset tiedot ovat vähemmistökansan lapsille tärkeitä, kenen näkökulmasta historia kerrotaan ja minkälaisia lauluja ja tarinoita pidetään korkeakulttuurina? Esimerkiksi Keski-Brasiiliassa elävät karajat ovat saaneet itse määrittellä oman opetussuunnitelmansa, ja koulu käydään omalla kielellä. Tulokset ovat olleet erittäin positiivisia. Ecuadorin sademetsäalueella asuvien shuarien koulunkäynti on ratkaistu nykytekniikan avulla: lapset käyvät koulun radion välityksellä kotikylistään ja oppivat omalla kielellään shuarien historiaa, luonnonvarojen käyttöä ja luonnontieteitä. Nettle ja Romaine kutsuvat kielten katoamista »hyväksi ongelmaksi» siinä mielessä, että monessa tapauksessa samat asiat, jotka parantavat kaikin puolin vähemmistöjen elämänlaatua ja suojelevat luontoa, ovat myös ratkaisevia teki- jöitä kielten säilymisessä.

LOPUKSI

Sekä Crystalin *Language death* että Nettlen ja Romainen *Vanishing voices* herättävät kysymyksiä ja panevat ajattelemaan. Crystalin kirja on konstailematon monen tieteenalan alueelle ulottuvan ongelmakentän perusesittely. Nettlen ja Romainen kirja on monessa suhteessa vieläkin parempi: laajem-

pi, monipuolisempi, runsain esimerkein havainnollistettu, vastaansanomattomasti ja huolellisesti perusteltu, laajasta näkökulmasta kirjoitettu. Nettlen ja Romainen kirjan heikkoutena ovat kuitenkin epäselvät lähdeviitteet ja puutteelliset lähdetiedot, mikä heikentää kirjan tieteellistä luotettavuutta. Ilmeisesti kirja on tarkoitettu enemmänkin kaiken kansan luettavaksi ja keskustelun herättäjäksi kuin tieteelliseksi lähteeksi. Lukijalle jää pohdittavaksi, missä määrin Nettlen ja Romainen kirja on sosiolingvistiikan alaa soveltavaa tarinankerrontaa ja missä määrin luotettavaa asiantietoa.

Kumpikin kirja nostaa mieleen huolen maailman kielten tilasta. On surullista, että sadan vuoden kuluttua maailmassa on kieliä enää murto-osa nykyisestä määrästä ja että ihmiskunnan kulttuuriperintö pääsee näin rapistumaan. Toisaalta juuri nyt meillä on vielä jäljellä noin kuusituhatta kieltä.

Kielitieteen tehtävänä on tutkia sitä, mitä tuo aarre käytännössä sisältää. Kielitieteen tulisi myös pyrkiä entistä enemmän jakamaan oivaltamisen iloa osoittamalla jokaiselle kiinnostuneelle, miksi on hienoa, että maailmassa puhutaan tuhansia erilaisia kieliä. ■

ANNA IDSTRÖM

Sähköposti: anna_i@welho.com

LÄHTEET

LAPPÉ, FRANCES MOORE – COLLINS, JOSEPH – ROSSET, PETER – ESPARZA, LUIS 1998: *12 myyttiä maailman nälästä*. Helsinki: Like, Rauhanpuolustajat.

SAINATH, PALAGUMMI 2001: *Kaikkihan rakastavat kunnan kuivuutta. Tarinoita todellisesta Intiasta*. Helsinki: Like, Rauhanpuolustajat.

TUTKIMUS LÖYSI KAUPUNKISAAMELAISET

Anna-Riitta Lindgren *Helsingin saamelaiset ja oma kieli*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 801. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000. 276 s. ISBN 951-746-205-0.

Voin pitää niinku aarteena sitä että minä olen saamelainen, ... niin paljon antaa mulle siellä etelässä.» Näin kiteyttää oman minuutensa Anna-Riitta Lindgrenin haastattelema city-saamelainen. Lindgrenin pääkaupunkisaamelaisia ja heidän äidinkielen käyttöönsä koskeva tutkimus tehtiin osana Suomen Akatemian projektia, jossa saamen kielen asemaa kartoitettiin laajemmin kuin pelkästään saamelaisten kotiseutualueella.

Saamelaiset ovat Euroopan pohjoisin alkuperäiskansa. Alkuperäiskansana pidetään kansaa, jonka esivanhemmat asuttivat aluettaan sen valloituksen tai myöhemmän uudisasutuksen aikana tai ennen nykyisten valtakunnanrajojen syntyä. Alkuperäiskansalla on omintakeisia historiasta periytyviä instituutioita esimerkiksi kulttuurin ja yhteiskuntaelämän alueella. Suomessa ja Pohjoismaissa saamelaisuus määritellään kielen perusteella. Siten saamelaisek-

▷